

Atkarību izraisošo vielu ietekme uz bērniem (problēmas un risinājumi)

Situācijas raksturojums

Lielās sociāli ekonomiskās pārmaiņas valstī no 1991. gada ir izraisījušas valsts alkohola monopola likvidāciju. Alkohola un tabakas izstrādājumu ražošanas un tirdzniecības privatizāciju, mazo veikalu likvidāciju, lielveikalu "konveijeru" skaita milzīgu pieaugumu, alkohola un tabakas reklāmas pieaugumu un iedarbīgumu. Alkohola un tabakas politikas liberalizācija nav likvidējusi alkoholisko dzērienu, tabakas izstrādājumu kontrabandu, nelegālo ražošanu un tirdzniecību. Salīdzinot ar 80. gadiem, alkoholiskie dzērieni un tabakas izstrādājumi ir kļuvuši ievērojami pieejamāki arī nepilngadīgajiem. Ievērojami pieaudzis alkoholisko dzērienu un tabakas izstrādājumu pārdošanas vietu skaits. Ļoti reta un formāla ir tirdzniecības un sabiedrisko ēdināšanas darbinieku kontrole par pircēju vecumu. Rupji tiek pārkāpts "sausais likums" nepilngadīgajiem, ko pieļauj pat nepilngadīgo vecāki, īpaši no nelabvēlīgām ģimenēm. Ražotāji un tirgotāji ir mainījuši arī alkoholisko dzērienu sortimentu, lai tie būtu mazākos tilpumos, lai tie būtu garšīgi un viegli lietojami alkoholisko dzērienu lietošanai

aizliegtās vietās. Rupji tiek pārkāpti alkoholisko dzērienu un tabakas izstrādājumu tirdzniecības noteikumi, reti tiek sastādīti akti par to pārkāpšanu un reti tiek sodīti pārkāpēji. Stingrākus likumus un Ministru kabineta noteikumus traucē pieņemt alkoholisko dzērienu, tabakas izstrādājumu ražotāju, tirgotāju un reklamētāju lobijs Saeimā un valdībā. Situācijas rezultātā pieaug ne tikai alkohola un tabakas izstrādājumu lietošana nepilngadīgo vidū, bet pat sākusies tā saucamo „vieglo narkotiku”- „marihuānas”, „dizaina narkotiku” lietošana izklaides vietās. Sākusies atkarība no datorspēlēm un spēļu automātiem. Ģimenes loma atkarību profilaksē un to novēršanā ir vāja, bieži ģimene radušās problēmas pamana pēdējā. Republikā ir daudz nepilnās ģimenes, riska ģimenes, kurās ir nopietnas atkarības problēmas. Veselības aizsardzības krīzes rezultātā valstī ir ievērojami sašaurināta narkoloģiskā palīdzība, samazināts ambulatoro narkoloģisko kabinetu skaits, narkoloģisko gultu skaits, likvidēta alkohola un narkotiku atkarīgo, sociāli bīstamo slimnieku piespiedu ārstēšana.

Daudzi atkarībā nonākušie cilvēki radušos personības izmaiņu dēļ nespēj saviem spēkiem atbrīvoties no atkarības. Ļoti daudzi cilvēki iet bojā no nedabīgiem nāves cēloņiem, daudzi izdara pašnāvības, nosalst, sadeg, noslīkst, iet bojā autokatastrofās vai viens otru nogalina. Liela daļa nonāk cietumos. Darba tirgus paralizē šādus cilvēkus darba spējīgā vecumā, bet dzīvi palikušie nevar atrast sev darbu un kļūst

nevienam nevajadzīgi, tie nodara lielu ļaunumu savām ģimenēm un bērniem.

Diemžēl, atkarības iedzimst, tāpēc atkarīgo bērni gan ģenētisku iemeslu dēļ, gan vides un audzināšanas trūkuma dēļ, ļoti bieži paši agrā vecumā kļūst par riska bērniem, ielas bērniem ar izteiktākām atkarībām, nekā viņu vienaudži, kas nāk no normālām ģimenēm.

Atkarības iemesli ir:

- bioloģiski;
- psiholoģiski;
- sociāli;
- ģenētiski.

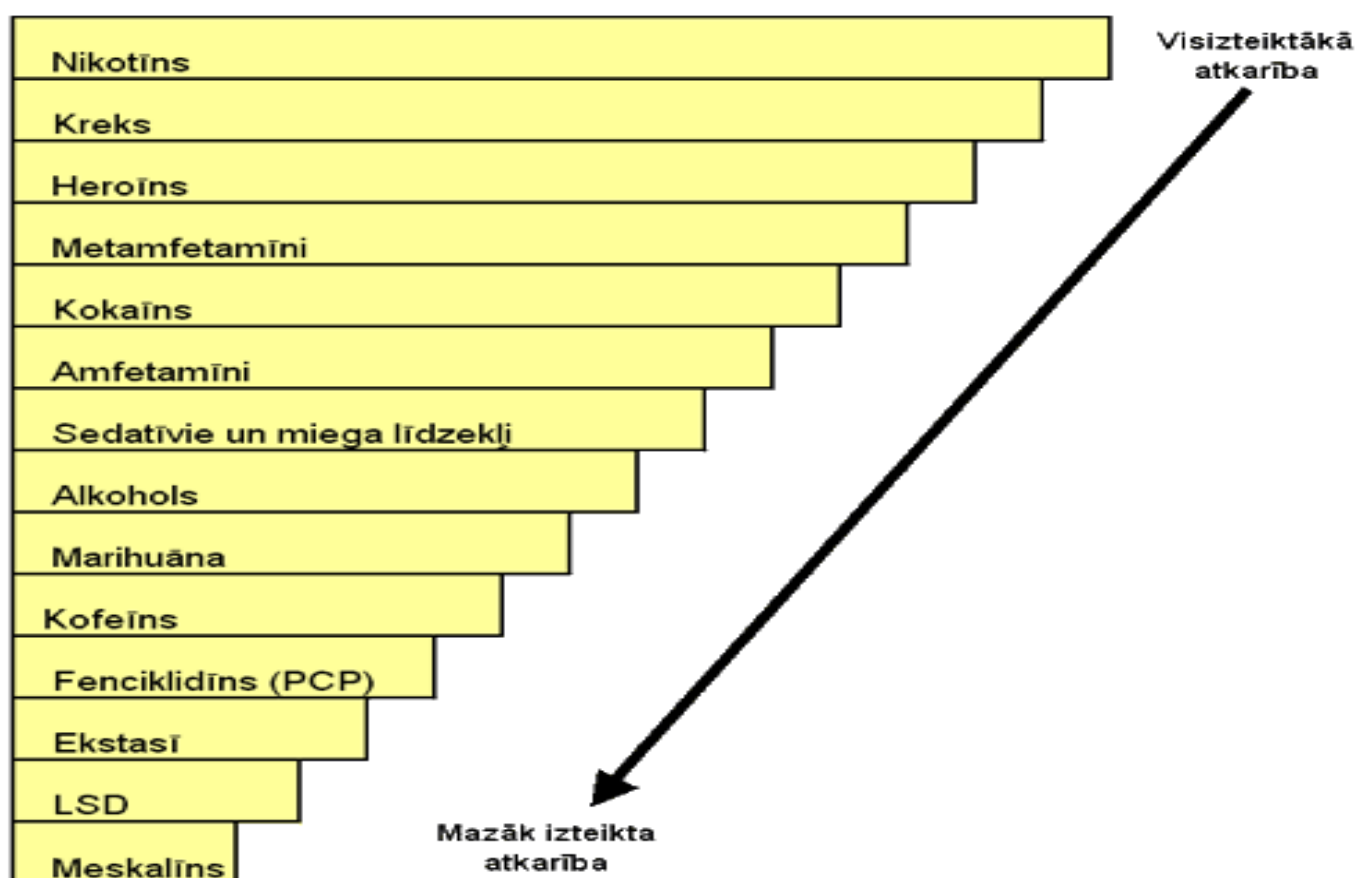
Atkarība veidojas visātrāk, ja visi faktori savstarpēji ietekmējas.

Bioloģiskie faktori ir visbīstamākie, jo pašām atkarības vielām piemīt spēja radīt atkarību un izjaukt smadzeņu vielu maiņu, it sevišķi, ja bērns ir ģenētiski predisponēts pierašanai, ko mantojis no saviem tēviem, mātēm vai vecvecākiem.

Visspēcīgākais bioloģiskais faktors ir pašas **atkarības vielas**. Pasaulē ir zināmas daudzas vielas, kurām piemīt spēja izraisīt atkarību. Atkarības vielas galvenokārt iespaido cilvēka garastāvokli, sajūtas, uztveri, intelektuālo un fizisko aktivitāti. Sākumā to iedarbība cilvēkam ir patīkama vai vēlama. Tieši vielu iedarbībā slēpjas bīstamība, jo cilvēki cer, ka viņi paši varēs regulēt atkarības vielu lietošanu pēc vajadzības un jebkurā brīdī atteikties no tām.

Diemžēl, lielākā daļa atkarības vielu pēc īsas labsajūtas un baudas laika – ”medusmēneša” izraisa slimīgu tieksmi un nepieciešamību palielināt ieņemamo vielas devu, lai panāktu iepriekšējo iedarbību. Pieraduma dēļ, atkarības vielu lietotājs sāk labi justies tikai intoksikācijā (vielu iedarbības stāvoklī), bet ierastās vielas trūkuma gadījumā tā pašsajūta sāk pasliktināties. Tas veicina regulāru atkarības vielu lietošanu. Tomēr svarīgākā atkarības vielu būtība ir radīt psihisko atkarību – tieksmi, kas atņem cilvēkiem neatkarību, nomāc tā iepriekšējās intereses, maina dzīves vērtības un rīcību. Pēc to bīstamības pakāpes, atkarības vielas iedala legālās un nelegālās. Nelegālās atkarības vielas juridiski apzīmē par narkotikām. Pēc iedarbības iedala – depresantos, stimulatoros un halucinogēnos, bet pēc izcelsmes – augu valsts un sintētiskās narkotiskās vielās. Atkarības vielas atkarību rada nevienādi strauji.

Atkarības veidošanās straujums

Jūtību pret atkarības vielām veicina **ģenētiskie faktori**. Jūtība iedzimtības ceļā tiek nodota no paaudzes uz paaudzi. Pats esmu ārstējis gan vectēvus, gan tēvus, dēlus, mazdēlus. Bieži atkarības vielu lietotāji, jau piedzimst bez mēra sajūtas un atkarība tiem progresē ļoti strauji. Atkarība ir kā progresējoša slimība kam ir četras galvenās pazīmes:

- **uzmācīga tieksme;**
- **tolerances augšana;**
- **pārtraukšana rada** grūti paciešamus **psihiskus un fiziskus** traucējumus – **abstinenci**, kura izzūd, ieņemot atkārtotu vielas devu;
- **fiziskās un psihiskās veselības pasliktināšanās, uzvedība kļūst bīstama apkārtējai sabiedrībai.**

Psiholoģiskie un psihiskie iemesli

Psiholoģiskos un psihiskos iemeslus ietekmē audzināšana ģimenē un skolā, kā arī draugu ietekme. Sevišķi liela ir negatīvo līderu loma skolā un dzīves vietā. Svarīga nozīme ir bērnu psihiskai attīstībai un tās novirzēm. Sevišķi atkarības vielas ietekmē bērnus ar iedzimtām vai iegūtām psihi novirzēm. Liela nozīme ir vardarbībai ģimenē, dzīves vietā vai skolā, kas ietekmē bērnus ļoti traumatizējoši. Pie atkarības vielām pierod bērni ne tikai no nelabvēlīgām ģimenēm, bet bieži arī bērni no pārtikušām ģimenēm, kaut vai materiālo līdzekļu pieejamības

dēļ. Bieži šiem bērniem pietrūkst mīlestības un uzmanības, tie biežāk tiek audzināti ar „latiem”.

Sociālie iemesli

Atkarību veidošanos ietekmē vide, kādā dzīvo un attīstās bērni, cik liela pieejamība ir atkarības vielām, kā pret tām izturas ģimene, draugi, kāds apkārtējā sabiedrībā pastāv noliegums lietot atkarības vielas. Ļoti liela ietekme ir jau iepriekšminētajiem negatīvajiem līderiem- pusaudžu kompānijām un izklaides pasākumiem vecāku nekontrolētās privātmājās un vasarnīcās. Īpaša ietekme ir jaunai jauniešu uzvedības kultūrai izklaides vietās (diskotēkās- mūzikai, dejām, ģērbšanās un uzvedības stilam), kas pieļauj atkarības vielu lietošanu. Sevišķi bīstama ir bērnu un jauniešu nenodarbinātība - iespēju trūkums nodarboties interešu izglītības iestādēs un sportot.

Tomēr, neskatoties uz visiem augstākminētajiem bioloģiskajiem, psiholoģiskajiem un sociālajiem iemesliem, mūsu visu uzdevums ir panākt, lai nepilngadīgo tiekšanās uz atkarības vielu vispār nenotiktu vai notiktu tikai pieaugušā vecumā, kad pretestības spējas organismam ir augstākas un nav tik liela vides ietekme, kas tāpat attur no atkarības vielu lietošanas. Ja mēs to nepanāksim, tad mēs zaudēsim lielus līdzekļus atkarīgo slimnieku ārstēšanai un sociālajai

rehabilitācijai, diemžēl visu viņu atlikušo mūžu. Tāpēc vissvarīgākā ir profilakse šo problēmu nepieļaušanai.

Mums visiem ir jāatzīst, ka alkohola, tabakas, narkotiku lietošana un spēļu atkarība ir kļuvusi par visas valsts problēmu gan jauniešu, gan viņu ģimeņu vidū, kas apdraud drošību, labklājību, veselību un dzīvību.

Tajā pašā laikā ir jāatzīst, ka mēs varam kaut ko panākt ar multidisciplināru, koordinētu atkarības vielu pieprasījuma un piedāvājuma samazināšanu. Tas nozīmē, ka mums visu nozaru speciālistiem un sabiedrībai kopumā ir jāizmanto administratīvajā kodeksā un krimināllikumā paredzēto sodu piemērošana pret tiem, kas pieļauj alkohola, tabakas izstrādājumu un narkotiku pārdošanu nepilngadīgajiem, un pret tām ģimenēm, kas pieļauj, ka viņu bērni lieto atkarības vielas.

Kādai jābūt stratēģijai atkarības vielu pieprasījuma samazināšanai:

- veidot attieksmi, ka visas atkarības vielas ir ļaunums un to lietošana ir nepieļaujama, īpaši jauniešiem, bet narkotikas ir aizliegtas;
- par primāro mērķi tiek uzskatīta nepilngadīgo un jauniešu pasargāšana no atkarības vielu lietošanas, uzlabojot lietošanas agrīno atklāšanu un savlaicīgu iejaukšanos, palīdzot tiem veidot attieksmes un dzīves prasmes;

- bērnu, pusaudžu, jauniešu un viņu vecāku izglītošana un sagatavošana sevis aizsardzībai atkarības vielu piedāvājuma situācijā;
- katrai skolai ir jāizstrādā sava atkarības slimību profilakses programma un katrā skolā jābūt koordinatoram, kas organizē tās realizāciju kopā ar skolotājiem, skolēniem un viņu vecākiem;
- katrā skolā ir jāveido un jāapmāca jauniešu līderu grupas, kas izglīto vienaudžus, kā sevi pasargāt no iesaistīšanas narkotiku lietošanā;
- īpaši atbalstāma ir vecāku izglītošana par savu bērnu aizsardzību pret atkarības vielu piedāvājumu un iespējamo eksperimentēšanu ar tām;
- vecāku kustību atbalsts un vecāku līderu sagatavošana. Vecāku reidi sadarbībā ar policiju jauniešu izklaides pasākumu laikā;
- īpaša uzmanība augstskolu studentu - topošo pedagogu, sociālo pedagogu, sociālo darbinieku, teologu, ārstu un medicīnas māsu sagatavošanai atkarības slimību primārajai profilaksei;
- turpināt izglītot jau strādājošos speciālistus skolās, bērnudārzos, bērnu namos, primārajā veselības aprūpē un sociālās palīdzības iestādēs, palīdzot apgūt jau izstrādātos izglītības materiālus bērnudārziem, 1.-4., 5.-10. un 11.-12. klašu skolēniem, kā arī metodiskos materiālus primārās aprūpes ārstiem un sociāliem darbiniekiem;

- turpināt veidot izglītojošos un metodiskos materiālus bērniem, vecākiem un skolotājiem, izmantojot arī modernās tehnoloģijas iespējas – internetu, CD formāta informācijas nesējus, video filmas un audio programmas;
- īpaša nozīme tiks pievērsta jau veiksmīgām masu mediju kampaņām kā negatīvas attieksmes veidošanās līdzekļiem pret atkarības vielām, to izplatītājiem, pasīviem apkarotājiem, likumdošanas nepilnībām, atkarības vielu lietošanas apslēptiem reklamēšanas mēģinājumiem. Organizēt gadskārtējās pašvaldību apbalvošanas, par labāko publikāciju presē, TV raidījumu un radio raidījumu vai pārraižu ciklu. Vienu reizi gadā, kopā ar Žurnālistu savienību, organizēt jaunajiem žurnālistiem seminārus par atkarības slimību profilakses tēmām;
- izglītēt pašvaldības speciālistus, kuru darbs ir saistīts ar šo sociālo slimību cēloņiem vai seku pārvarēšanu, par atkarības slimību profilakses, ārstēšanas un rehabilitācijas problēmām;
- ikgadējo pilsētas dažādu nozaru vadošo speciālistu, kultūras un reliģisko, kā arī nevalstisko organizāciju pārstāvju konferenču organizācija par jaunākajiem sasniegumiem atkarības slimību profilaksē.

Atkarības vielu lietošanas novēršanas alternatīvo iespēju attīstība pašvaldībās:

- turpināt finansēt skolēnu ārpusklases nodarbības, kas veicina skolēnu un jauniešu radošo attīstību un talantu izkopšanu;
- uzsākt programmu “sports pret atkarībām” (basketbola, futbola, volejbola un citu spēļu turnīri starp skolām). Katrai pašvaldībai rast iespēju, uz pašvaldībām piederošās zemes, atjaunot mazus sporta kompleksus bērnu, pusaudžu un jauniešu sporta nodarbībām (basketbola grozi, futbola vārti, stieņi spēka attīstībai u.c.);
- atjaunot un uzlabot skolu sporta laukumus;
- veicināt un finansiāli atbalstīt jauniešu iesaistīšanu kultūras pasākumos, dziesmu un deju svētkos, izstāžu un koncertu organizēšanā. Palielinot finansējumu pašvaldības Kultūras namiem, iesaistīt tos pret atkarības vielām vērstu sabiedrisko kustību atbalstīšanā;
- organizēt iespēju skolēniem strādāt algotos uzkopšanas darbos;
- atbalstīt finansiāli tradicionālo, reliģisko konfesiju organizētos pasākumos, pret atkarībām vērstos pasākumos un atkarības slimību profilaksē.

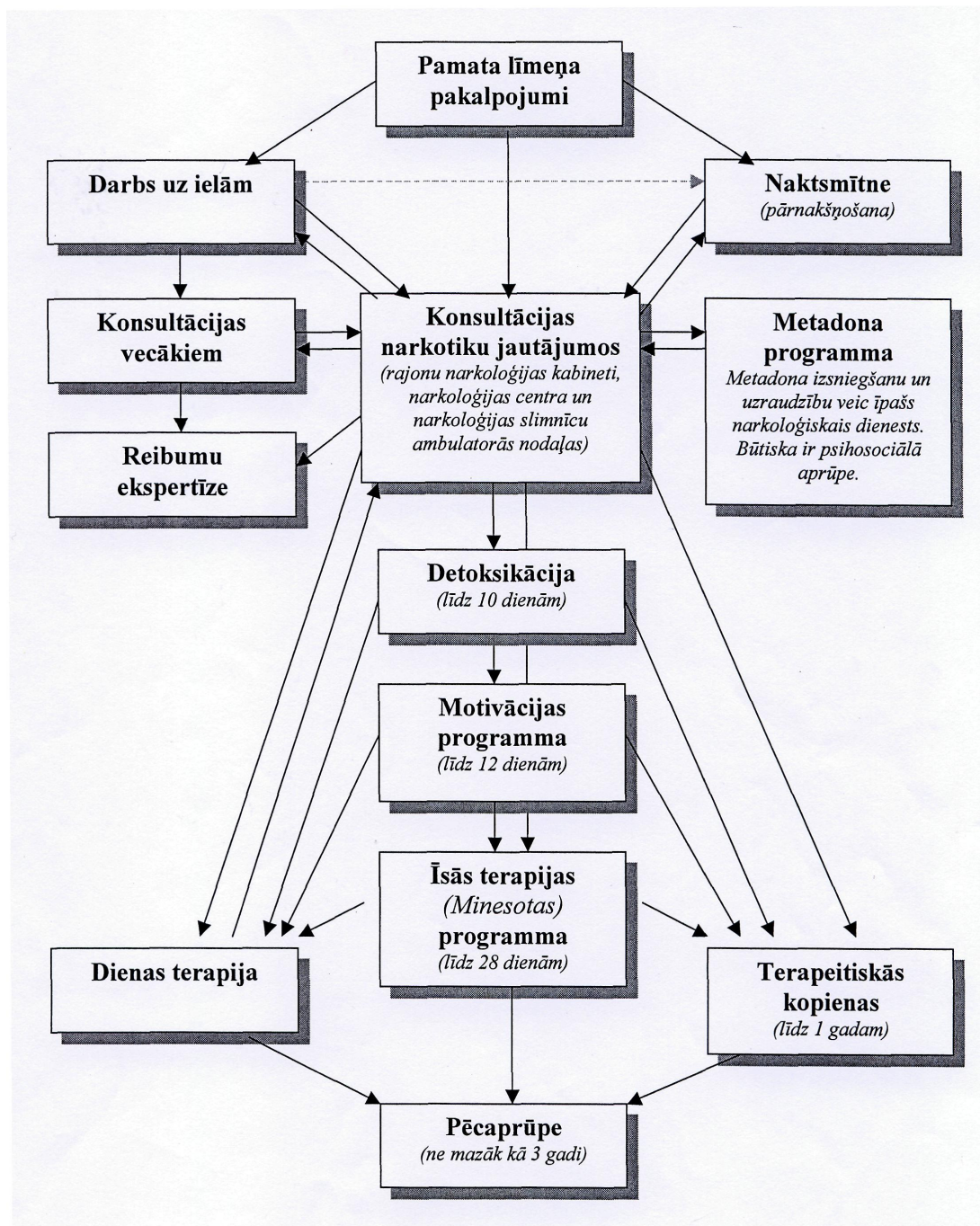
Narkotiku lietotāju savlaicīga atklāšana, motivācija, sociālā palīdzība, ārstēšana un rehabilitācija:

- ievērojot galēji nepietiekamo veselības aprūpes finansējumu, atbalstīt gan mediķu, gan sociālo darbinieku iesaistīšanu savlaicīgai narkotiku lietotāju atklāšanai, viņu motivēšanai pārtraukt narkotiku lietošanu, pirms tiem nepieciešama ilglaicīga un dārga ārstēšanās un rehabilitācijas kursi;
- pašvaldībām rast iespēju un piešķirt telpas, kur sociālie darbinieki varētu organizēt motivācijas darbu ar narkotiku lietotājiem, sniegtu palīdzību līdzatkarīgajiem vecākiem, izplatītu informāciju un veikt izglītojošu darbu ar skolu sociāliem pedagogiem, bērnu tiesību aizsardzības un administratīvajām komisijām, policijas iecirkņiem un pašvaldības policiju, un veiktu savu klientu pēc aprūpes novērošanu;
- turpināt jaunu sociālo darbinieku apmācību, to kvalifikācijas celšanu un pieredzes apmaiņu, viņu veselības apdrošināšanu un ekipējuma uzlabošanu. Turpināt voluntieru iesaistīšanu ielu sociālajā darbā (studentu, vecāku, u.c.);
- rast iespēju specializētu ielu bērnu patversmes iekārtošanai, kuri lieto atkarības vielas vai ir jau no tām atkarīgi, lai organizētu tiem nepieciešamo ārstēšanu un rehabilitāciju;

- organizēt ik vasaras nometnes riska grupas pusaudžiem, kuriem draud ķīmiskā atkarība, lai nepieļautu tās izveidošanos;
- Pašvaldības policijai stingrāk kontrolēt Bērnu tiesību aizsardzības likuma 49. panta ievērošanu, kas paredz bērnu aizsardzību no narkotisko, toksisko un citu apreibinošo vielu lietošanas un 59. panta izpildi, kas paredz bērnu nogādāšanu policijā, ja tie atrodas sabiedriskās vietās reibuma stāvoklī, un bāreņtiesu informēšanu, ja konstatēta bērnu apreibināšanās ar narkotiskām, toksiskām vielām un alkoholiskiem dzērieniem, kā arī par nelabvēlīgu vidi viņu ģimenēs;
- Policijai turpmāk aktīvāk būs jānoskaidro apreibinošo vielu iegūšanas un lietošanas apstākļi, kā arī personas, kuras pamudinājušas bērnus uz kaitīgām darbībām vai pārdevušas tām apreibinošās vielas;
- Pašvaldības policijai turpmāk stingrāk jākontrolē, lai nepilngadīgās personas līdz 16 gadu vecumam bez pieaugušo pavadības neatrastos ielās un citās sabiedriskās vietās pēc plkst. 23.00.

Neapšaubāma nozīme ir atkarīgo ārstēšanās, ko raksturo sekojošā shēma:

Atkarīgo aprūpe

Atkarīgo pusaudžu piespiedu ārstēšanās nepieciešamība

Atkarība ir smaga slimība, kur pusaudžu uzvedību vada slimīga tieksme, vēlme nepārtraukti paaugstināt devu un smagā abstinence, tāpēc viņi ir sociāli bīstami. Zog, lai iegūtu naudu, uzbrūk cilvēkiem. Piekrīt labprātīgi ārstēties tikai, lai samazinātu devu un lai uzreiz tālāk turpinātu narkotiku lietošanu. Ģimenes parasti pašas nespēj panākt savu bērnu labprātīgu ārstēšanos. Bieži ar savu lielo mīlestību pret bērnu tiem vairāk kaitē, kā palīdz. Tāpēc valstij ir jāuzņemas rūpes par šo bērnu piespiedu ārstēšanu īpašās atkarīgo slimnieku rehabilitācijas iestādēs pēc pabeigtas detoksikācijas un psihiatriskās izmeklēšanas, kā to dara Skandināvijas valstīs.

Katrai pašvaldībai vēlams izveidot rīcības plānu ar mērķi apkarot un kontrolēt atkarības vielu piedāvājumu, traucējot šo vielu tirgu visos līmeņos, lai celtos nelegālā piedāvājuma cenas un atturētu pusaudžus un jauniešus no eksperimentēšanas ar narkotiskām un citām atkarības vielām un stingri sodītu likumu pārkāpējus.